

Історія

УДК 94(410):94(569):1919/1920

DOI <https://doi.org/10.5281/zenodo.18467037>

Політика Великої Британії щодо Іраку після Першої світової війни

Нікіфоров Ігор Анатолійович,

доктор філософії, доцент, професор кафедри гуманітарних та соціальних наук, Харківський Національний університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба, м. Харків, Україна,
<https://orcid.org/0000-0001-5010-5749>

Кулікова Ганна Ападіївна,

викладачка кафедри гуманітарних та соціальних наук, Харківський Національний університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба, м. Харків Україна, <https://orcid.org/0009-0009-8062-828X>

Прийнято: 16.01.2026 | Опубліковано: 31.01.2026

Анотація. В статті аналізується політика Великої Британії по відношенню до держави Ірак після Першої світової війни.

Розглядаються такі питання, як встановлення в Месопотамії цивільної і військової адміністрації та боротьба проти неї арабського населення. Очолили цю боротьбу організації “Сторожа незалежності” та “аль Ахд аль Іраки” (іракський завіт), які поставили перед собою за мету досягти незалежності Іраку. Також розглядається антибританське повстання курдів та шиїтів, яке проходило на території Іраку упродовж 1919-1920 років та його наслідки.

Описується діяльність Верховного комісара Персі Кокса, який прагнув посприяти в створенні незалежної і суверенної держави, і заходи, які він проводив для досягнення цієї мети.

Показується роль В. Черчилля на посаді міністра колоній, який створив Близькосхідний департамент у своєму міністерстві та організував проведення Каїрської конференції, яка відіграла важливу роль в долі Іраку.

Окремо розглядається в хронологічній послідовності вирішення Мосульської проблеми - суперечки про належність Мосульського вілайету між Великою Британією і Туреччиною, яка тривала з 1918 по 1926 рік.

В січні 1920 року у Парижі відбулася нарада голів урядів і міністрів закордонних справ переможців в Першій світовій війні, на якій було прийнято рішення про від'єднання Іраку від Османської імперії.

В квітні цього ж року на конференції в Сан-Ремо мандат Ліги Націй на Ірак і Палестину був переданий Великій Британії, про що було оголошено офіційно в травні 1920 року.

В жовтні 1918 року було укладено Мудроське перемир'я, в результаті якого були припинені бойові дії між союзними державами і Османською імперією, і вже в листопаді 1918 року англійські війська окупували Мосульський вілаєт.

Важливою складовою розвитку післявоєнної світової політики стало формування англо-французького нафтового альянсу, так званої "нафтової Антанти", метою якої було, об'єднавши зусилля, не тільки позбутися залежності від поставок стратегічної сировини зі США, а й самим опанувати багаті джерела у Месопотамії, не допустивши туди заокеанського суперника.

В квітні 1920 року під час проведення конференції в Сан-Ремо представник міністерства закордонних справ Франції і керівник

британського Нафтового департаменту підписали угоду, в якій визначалися шляхи взаємодії в нафтовій галузі на Близькому Сході.

В листопаді 1922 року розпочала свою роботу Лозанська конференція, метою якої було укладення мирного договору.

Чергова конференція, на якій розглядалося питання Мосула, відбулася в травні-червні 1924 року у Стамбулі. І вона не змогла вирішити це питання. 29 жовтня 1924 року це питання було винесене на позачергову сесію Ліги Націй, яка пройшла в Брюсселі.

Конфлікт був вирішений 5 липня 1926 року в Анкарі в результаті підписання трьохстороннього договору між Великою Британією, Іраком і Туреччиною. За цим договором Туреччина відмовилась від Мосульського вілаєту і визнала “Брюссельську лінію” як кордон з Іраком.

***Ключові слова:** політика, Велика Британія, Мосульський вілаєт, конференція, Перша світова війна, нафта.*

British policy towards Iraq after World War I

Igor Nikiforov,

Doctor of Philosophy, Associate Professor Professor of the Department of Humanities and Social Sciences, Ivan Kozhedub Kharkiv National Air Force University, Kharkiv, Ukraine, <https://orcid.org/0000-0001-5010-5749>

Anna Kulikova,

Lecturer, Department of Humanities and Social Sciences, Ivan Kozhedub Kharkiv National Air Force University, Kharkiv, Ukraine, <https://orcid.org/0009-0009-8062-828X>

Abstract. *The article analyzes the Great Britain policy in relation to the state of Iraq after the First World War.*

Such issues are considered as establishing in the Mesopotamia of the Civil and Military Administration and the struggle against it the Arabian population. "Watchman of Independence" and "Al Akhd Al Iraqi" headed this struggle. The anti-british uprising of Kurds and Shiites, which took place on the territory of Iraq during 1919-1920, and its consequences are also considered.

The activities of the High Commissioner Percy Koksa, who sought to assist an independent and sovereign state, and the measures he conducted to achieve this goal are described.

The role of V. Churchill as Minister of Colonia, who created the Middle East Department in his Ministry and organized a Cairo conference, which played an important role in the fate of Iraq.

Separately considered in the chronological sequence of solving the Mosolsky problem - disputes about the membership of the Mosolsky Vilaet between Great Britain and Turkey, which lasted from 1918 to 1926.

In January 1920, a meeting of governments and ministers of foreign affairs of the winners in the First World War took place in Paris in the First World War, which was decided to disconnect Iraq from the Ottoman Empire.

In April of this year, at the conference in San Plo, the mandate of the League of Nations on Iraq and Palestine was transferred to the United Kingdom, which was declared officially in May 1920.

In October 1918, a mudross truce was concluded, which resulted in hostile actions between the Union States and the Ottoman Empire, and in November 1918, the British troops occupied Mosulf Vilaet.

An important component of the development of postwar world politics was the formation of the Anglo-French oil alliance, the so-called "oil Entente", which was aimed at combining efforts, not only get rid of dependence on the supply of strategic

raw materials from the United States, and to master the rich sources in Mesopotamia, without allegation of a steady rival.

In April 1920, during the conference in San Remo, a representative of the Ministry of Foreign Affairs of France and the head of the British oil department signed an agreement in which the ways of interaction in the oil industry in the Middle East were determined.

In November 1922, the Losan Conference began its work, which was aimed at concluding a peace treaty.

Another conference on which the issue of Mosul was considered, took place in May-June 1924 in Istanbul. And it could not solve this issue. On October 29, 1924, this issue was issued to the Nations League's extraordinary session that held in Brussels.

The conflict was decided on July 5, 1926 in Ankara as a result of signing a three-sided agreement between Great Britain, Iraq and Turkey. Under this agreement, Turkey refused to Mosque Vilaet and recognized the Brussels line as a border with Iraq.

Keywords: *policy, Great Britain, Mosolsky Vilaet, conference, First World War, oil.*

Постановка проблеми. Під час дослідження цього питання необхідно з'ясувати, яку роль відіграла політика Великої Британії у створенні Близькосхідних держав і який вплив це мало на сучасний світ.

Які проводилися міжнародні конференції, та як вони сприяли розв'язанню геополітичних проблем Близького Сходу.

Проаналізувати дії Ліги Націй у вирішенні питань державотворення на територіях, які раніше належали Османської імперії.

Вивчити, чому і як були розподілені території, які мали великі поклади нафти та інших корисних копалин.

Дослідити, чому на сьогоднішній день Близькосхідний регіон залишається одним із найбільш нестабільних у світі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зовнішня політика Великої Британії постійно перебувала і залишається в полі зору політологів, істориків, економістів, правників. Для осмислення політики Великої Британії після Першої світової війни, впливу внутрішніх та міжнародних чинників на цю політику важливе значення мали колективні монографії, праці істориків-міжнародників, публіцистів і дипломатів.

Велику наукову цінність являють собою сучасні дослідження українськими авторами принципів формування зовнішньополітичного курсу Великої Британії, в тому числі і деяких аспектів Британської політики щодо країн Близького Сходу, в яких дана об'єктивна оцінка цієї політики після Першої світової війни.

Так, всі роботи, які розглядаються в цій статті, можна умовно розділити відповідно до двох питань, які досліджуються.

Перша група робіт об'єднується темою про перехід від воєнної адміністрацій до цивільного уряду та аналізом, як проводилось мандатне управління Іраком після закінчення світової війни до етапу формування іракського уряду. Цьому питанню присвячені роботи Городні Н. “Історія країн Азії та Африки у ХХ столітті”, Фішера Д. та Карша Е. “Новий британський імперіалізм на Близькому Сході після Першої світової війни”.

Стаття Лорана де Сен-Пер'є “Як британці та французи розтрошили мрію короля Фейсала I про арабське королівство” зосереджена на невдалій спробі короля Фейсала I створити єдине арабське королівство після Першої світової війни.

Аналізу роботи конференцій, які визначали долю Близького Сходу, присвячені наукові статті таких авторів, як Майорова М. , Чернікова І. “Лозаннська міжнародна конференція 1922–1923”, Герхарда Хафнера,

“Лозаннський договір, тлумачення (консультативний висновок)”. Також історичне значення угоди в Сан-Ремо, підписаної у квітні 1920 року розглядається у роботі Ненсі М. “Велика Британія та Франція підписують угоду в Сан-Ремо”.

Зміни в колоніальній британській політиці на Близькому Сході досліджуються в таких наукових роботах, як Фішера Д. та Карша Є. “Новий британський імперіалізм на Близькому Сході після Першої світової війни”, “Записка Британського уряду про політичну ситуацію в Месопотамії”, “Документи щодо британської зовнішньої політики 1919 – 1939 років”, Сіски К. «Роздуми про роль Комісії Ліги Націй з визначення кордонів Мосула в питанні Мосула».

Друга частина наукових досліджень вивчає питання, яку політику проводила Велика Британія в 1920-і роки в боротьбі за природні ресурси на Близькому Сході, та як питання боротьби за територію Мосула відобразилися на політичній ситуації в Близькосхідному регіоні.

Цьому питанню присвячені роботи таких вчених як Тюкалов М. “Мосульське питання”, Ласкавий Д. “Угода Бертело-Кедмена і персько-месопотамська нафта” та Священко З. “Початок боротьби за нафту в районі Перської затоки”. У статті Дільшада Умара Абд аль-Азіза “Архів Іракської нафтової компанії, джерело для вивчення сучасної економічної, соціальної та культурної історії Кіркука” відображена історія нафтових компанії, які займалися видобутком нафти та їх вплив на життя місцевого населення.

А підсумовує це питання робота Кляйн Д. “Механізми західного панування: коротка історія Іраку”, яка показує, що підтримання керованої нестабільності дозволяє еліті Великої Британії зберігати економічний контроль ціною гуманітарних катастроф в цьому регіоні.

Окремо розглядається питання повстання курдів і шиїтів в боротьбі за незалежність проти британської адміністрації. Цій проблемі присвячені

роботи Брендана П. «Занепад та руйнування Британської імперії 1781–1997», та Джафаріана Р. «Шіїтські мусульмани в Іракській революції 1920 року».

Таким чином, аналіз сучасних досліджень засвідчує, що після Першої світової війни політика Великої Британії щодо Іраку базувалася на встановленні мандатного режиму (оформленого Лігою Націй), спрямованого на контроль над нафтовими ресурсами та стратегічними шляхами. Пряме управління замінили на непряме (створення монархії у 1921 р.) через повстання 1920 р. Британія зберігала військову та зовнішньополітичну перевагу.

Водночас зберігається потреба в комплексному осмисленні історичної політики, як інструменту формування сучасної політики для не повторення тих дії, які сприяють нестабільності цього регіону до сьогодні.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. В розумінні політики Великої Британії важливе значення мали колективні монографії, праці істориків-міжнародників, публіцистів і дипломатів. Всі ці праці розглядають окремі елементи цієї політики.

У даній статті розглядаються комплексно в хронологічній послідовності політика Великої Британії після Першої світової війни до отримання незалежності Ірака.

Формулювання цілей статті: проаналізувати вплив політики Великої Британії та її роль у формуванні сучасного Близькосхідного регіону, який до цього часу є «гарячою» точкою на мапі світу. Привернути увагу сучасних політичних діячів до можливих негативних наслідків проведення політики, що не враховує особливості місцевого населення, яке проживає на територіях, де зараз проводиться так звана «спеціальна воєнна операція».

Виклад основного матеріалу:

Встановлення британського мандату на території сучасного Іраку

В листопаді 1918 року завершилися бойові дії між Османською імперією і Месопотамією, що призвели до окупації османської території в цьому регіоні. До отримання мандату Великою Британією територія Іраку включала в себе частину території на південь від Багдаду, яка носила назву аль-Джазирі і частину Сирійської пустелі. Відповідно, ця територія в свою чергу поділялась на Мосульський, Басрійський і Багдадський вілаєти.

Після британського вторгнення в Месопотамію британське командування встановило цивільну і військову адміністрацію на окупованих територіях, на яких проживали різні етнічні групи, найбільшими з яких були араби-шіїти, араби-суніти і курди.

Після введення мандатів для арабського населення став зрозумілим той факт, що Велика Британія не збирається зберігати єдину Іракську державу, хоча офіційно заявляла про створення «незалежного Курдистану» і «незалежної Ассирії». Це стало тригером для початку боротьби населення Іраку проти мандатних адміністрацій. На початку 1919 року утворюється організація, яка називається “Сторожа незалежності” (“Харас аль-Істикляль”), яка проголошує своєю метою досягти незалежності Іраку, взявши за основу принцип конституційної монархії, яку очолить один із представників династії Хашимітів.

Таким став девіз організації. З моменту свого створення організація розпочала підготовку до збройного повстання проти мандатної адміністрації. До складу організації входили представники духовенства, арабської інтелігенції і купецтва.

Організацію очолив шіїтський богослов Мохаммад ас-Садр. Її підрозділи проводили свою роботу в Багдаді та інших великих містах Іраку.

“Також на території Іраку провадила свою роботу організація “аль Ахд аль Іраки” (іракський завіт), яка складалася із членів озброєного формування еміра Фейстала, які воювали на боці британських військ проти військ

Османської імперії. Її метою було створення незалежного Іраку с формою правління конституційна монархія з подальшим входженням до об'єднаної арабської держави, яка була створена на арабських територіях колишньої Османської імперії. Керівництво цієї імперії розміщувалося в Дамаску.

Навесні 1919 року в одній із провінцій, де більшість населення складали курди, почалось антибританське повстання, яким керував один із курдських лідерів шейх Махмуд Барзанджі. В результаті повстання була захоплена провінція Сулейманія і арештована англійська адміністрація. Повстання було придушено, але воно слугувало тригером для початку антибританських повстань в 1920 році.

“В червні 1920 року лідери шийтського духовенства і організації “Харас аль-істикляль” створили Комітет повстання під назвою “Мактаб ас Саура”, який став штабом повстання [1, с.136]”.

В липні 1920 року на території Іраку почалися масові збройні повстання. Проводились бої з британськими підрозділами, напади на міські гарнізони, руйнування залізничних колій.

Так, 22 липня було звільнено місто Кіфль. Англо-індійський загін, чисельність якого була близько 900 чоловік, під командуванням полковника Хардкестля отримав завдання придушити повстання. Зіткнення закінчилось тим, що 70 англійців і близько 100 повстанців потрапили в полон. Втрати англійців склали: близько 200 убитими, 60 – пораненими. Також індійцям вдалося захопити чималу кількість трофейної зброї: кулемети, гвинтівку і одну гармату.

Проте повстання не змогло об'єднати всі племена, що проживали в Іраку. Багато племен притримувались нейтралітету. Військова адміністрація займалась підкупом шейхів племен, обіцяючи їм гроші, землі та інші матеріальні блага. Так, достовірно відомо, що шейх племені шибль отримав від англійців 2 тис. фунтів стерлінгів. І такі випадки були не поодинокі.

В серпні 1920 року більша частина шіїтських племен підтримали заклики своїх духовних лідерів до джихаду проти британської адміністрації. Повстання охопило більшу частину арабських територій Іраку. Релігійним лідером шіїтів в повстанні 1920 року став Мірза Мохаммад Таки Шірази.[2] Британські війська залишили багато населених пунктів. Повстанці пускали під відкис військові ешелони, захопили місто Хідр, оточили місто Рамаді. У великих містах здійснювались напади на військові патрулі. З 13 серпня британське військове керівництво почало операцію з попередження повстання в Багдаді і оголосило воєнний стан.

Максимальний розвиток повстання отримало у вересні місяці, повстанці на цей час контролювали більшу частину країни. Під контролем у англійців були військові бази і міста Багдад, Мосул і Басру.

Втрати англійців склали кілька катерів і 2 бронепотяги. Також повстанцям вдавалося захопити чималу кількість зброї та боєприпасів, які скидали англійцям на парашутах. Чисельність повстанців досягала близько 150 тисяч. Вони були озброєні застарілими гвинтівками та невеликою кількістю сучасного озброєння.

Англійці почали масштабний наступ в кінці серпня 1920 року. В кінці листопада було підписано угоду про припинення повстання останнім племенем. Хоча диверсії проти колоніальних військ тривали до літа 1921 року.

Під час придушення повстання 1920 року генерал Аймлер Холдейн закликав своїх солдат “бути такими ж грубили, як тертка для мускатних горіхів”. Британці нищили посіви, палили житла, в боях вбили дев’ять тисяч чоловік. Без суду а і слідства стратили сотні повстанців [3, с. 417].

“Ціна придушення повстання була високою. Британці втратили 426 осіб загиблими, 1228 пораненими та 615 зниклими безвісти або взяті в полон. Серед повстанців було близько 8000 жертв. Однак, з точки зору забезпечення відносної політичної стабільності, яка згодом панувала в Іраку протягом 1920-

х і 1930-х років, важливішою була британська політична реакція на кризу. Тут суть подальшої британської стратегії полягала в тому, щоб максимально об'єднати існуючі еліти. Хоча на вершині іракської політичної системи британці нав'язали чужого монарха в особі Фейсала I, який привів із собою власних васалів з Хашимітської династії [4, с.7]”.

Коли в Іраку відбувалося повстання, уряд Великої Британії прийняв рішення про заміну голови адміністрації в Месопотамії. Верховним комісаром було призначено Персі Кокса, який розпочав виконувати обов'язки 1 жовтня 1920 року. В одній із перших своїх заяв він оголосив, що він прибув до країни з метою посприяти в створенні незалежної і суверенної держави. “Для підтримки порядку в Месопотамії із Індії і Персії було переміщено 4 тисячі 883 британських і 24 тисячі 508 індійських військовослужбовців, одна ескадрилья королівських ВПС і медичний підрозділ [5, с. 3]”.

Для виконання своєї місії Кокс вжив заходів щодо створення тимчасового уряду (Адміністративної ради) Іраку і затвердження статуту, який регламентував його діяльність. Уряд складався з міністерств, в яких працювали британські радники. Радники мали такі ж повноваження, як і міністри, і могли бути присутніми на всіх засіданнях уряду. Більшість членів Адміністративної ради були сунітами.

Рішення уряду і міністерств затверджував верховний комісар, після цього воно вступало в силу, але він також міг накладати вето на будь-яке рішення.

В інструкції для Адміністративної ради говорилось, що після того, як Конституційна Асамблея (Установчі збори) прийме закон, на підставі якого будуть утворені повноцінні органи влади, вона припинить свою діяльність.

Головою уряду став Рашид Алі аль-Гайлані, який був представником однієї із найбагатших і найвпливовіших сімей Багдаду.

Після Першої світової війни у Великій Британії проблемами Месопотамії опікувалось міністерство закордонних справ. В травні 1920 року В. Черчилль,

який на той час займав посаду військового міністра, запропонував міністерству колоній взяти підмандатні території Близького Сходу під свій контроль. Британський уряд підтримав пропозицію В. Черчилля і призначило його на посаду міністра колоній.

Прийнявши посаду, В. Черчилль створює Близькосхідний департамент у своєму міністерстві, після чого проводить конференцію в Каїрі з 40 спеціалістами по Близькому Сходу і призначає своїм радником по Близькому Сходу полковника Лоуренса.

Одним із перших питань, які потрібно було вирішити по Месопотамії на думку Верховного комісара Персі Кокса – це розглянути кандидатуру на пост короля Іраку. Він вважав, що з урахуванням настроїв місцевого населення Месопотамії, на цю посаду більше всього підходив емір Фейсал, який вже співпрацював з урядом Великої Британії і зарекомендував себе як енергійний керівник.

На цій конференції Ірак був проголошений королівством. І було прийнято рішення відділити Палестину від Трансйорданії з утворенням нового емірату. Головою нового емірату став Абдалла бін Хусейн. Контролював його діяльність британський резидент, який підпорядковувався Верховному комісару Палестини. Також було вирішено, що в період формування влади в Іраку Верховний комісар здійснюватиме пряме управління районами, в яких переважно проживає курдське населення. В. Черчиллем був розроблений план “Десятирічного переходу”, який означав, що Іран може стати незалежним лише через десять років.

Ще було прийнято рішення про наявність військ в Іраку. У відповідності з планом, запропонованим головнокомандувачем ВПС генералом Х. Тренчардом, в Іраку буде здійснюватися так званий “Повітряний контроль”, який передбачав контроль більшої частини території Іраку британською

військовою авіацією, що дозволяло значно зменшити фінансові витрати, задіяти менше людських і матеріальних ресурсів.

Було ухвалено питання формування арабських збройних сил під командуванням офіцерів Великої Британії і введення курдських і асирійських підрозділів до складу існуючих арабських військових формувань. Утримання збройних сил покладалося на владу Месопотамії.

Для забезпечення легітимності призначення Фейсала королем в серпні 1921 року було проведено плебісцит. [6] 95% населення, що взяло участь у плебісциті, підтримало призначення Фейсала королем. Але плебісцитом не були охоплені деякі курдські райони і значна частина арабського населення країни.

Фейсал офіційно став королем Іраку 23 серпня 1921 року. [7] Головним завданням, яке поставив перед собою король, було об'єднання всіх жителів Іраку в єдину націю не залежно від релігійної і національної приналежності.

Проблема Мосула періоду Британського мандату.

Мосульська проблема - суперечка про належність Мосульського вілайєту між Великою Британією і Туреччиною, яка триває з 1918 по 1926 рік.

В січні 1920 року у Парижі відбулася нарада голів урядів і міністрів закордонних справ переможців в Першій світовій війні: Великої Британії, Франції, США, Японії й Італії. На ній було прийнято рішення про від'єднання Іраку від Османської імперії. В квітні цього ж року на конференції в Сан-Ремо мандат Ліги Націй на Ірак і Палестину був переданий Великій Британії, про що було оголошено офіційно в травні 1920 року.

“Англійський стратегічний план на Близькому Сході будувався на створенні системи британських мандатних територій. Мосул був її стрижнем. Прикриваючись “мандатною системою” та ідеєю “захисту національних меншин” колишньої Османської імперії від турецьких націоналістів,

британський уряд відмовився від повернення Мосула, заявляючи, що він повинен бути включений у підмандатну державу Ірак [8 с.13]”.

В жовтні 1918 року було укладено Мудроське перемир'я, в результаті якого були припинені бойові дії між союзними державами і Османською імперією і вже в листопаді 1918 року англійські війська окупували Мосульський вілаєт.[9]

“Важливою складовою розвитку післявоєнної світової політики стало формування англо-французького нафтового альянсу, так званої “нафтової Антанти”, метою якої було, об'єднавши зусилля, не тільки позбутися залежності від поставок стратегічної сировини зі США, а й самим опанувати багаті джерела у Месопотамії, не допустивши туди заокеанського суперника [10, с.88]”.

В квітні 1920 року під час проведення конференції в Сан-Ремо представник міністерства закордонних справ Франції і керівник британського Нафтового департаменту підписали угоду, в якій визначались шляхи взаємодії в нафтовій галузі на Близькому Сході [11].

Коли США дізналися про англо-французьку угоду, Держдепартамент висловив претензію Великій Британії про порушення умов виданого Лігою Націй мандату про присвоєння природних ресурсів Іраку.

“Претензії американської сторони увінчались успіхом – в 1921 р. представники семи американських нафтових компаній були запрошені на зустріч з секретарем Міністерства комерції Гербертом Гувером для обговорення нафтових перспектив в Месопотамії. Тиск американського Держдепартаменту змусив англійців погодитися на допуск американських компаній до діяльності на території свого домену в Перській затоці, що привело до формування Корпорації розвитку Близького Сходу (Near East Development Corporation) [12, с.212]”.

Упродовж початку 20-х років під контролем Ліги Націй було створено союз між Великою Британією, США і Францією, які займались видобутком і експортом іранських нафтових запасів. Ці держави створили багатонаціональну корпорацію “Ірак Петроліум Компанія” [13], до складу якої увійшли провідні нафтові компанії цих країн. В 1925 році ця компанія стала монополістом по розвідці нафти в провінції Мосул на 75 років.

В листопаді 1922 року розпочала свою роботу Лозаннська конференція метою якої було укладення мирного договору.[14] В ході конференції делегацією Туреччини було висунуто вимогу по передачі їй вілайету Мосул на підставі того, що ця територія історично належить Туреччині. Представники Туреччини вимагали проведення плебісциту, який, на їх думку, підтвердить бажання курдів, які проживають в Мосулі, стати громадянами Туреччини.

Хоча вважалось, що більша частина арабів, християн та іудеїв бажають, щоб Мосул входив до складу Іраку. Делегація Британії наполягала на неможливості проведення плебісциту у зв'язку з тим, що окрім курдів на цій території проживали араби, турки, езиди і християни. Причому найчисленнішою була арабська община.

Міністр закордонних справ Великої Британії Дж. Керзон, після погодження своєї позиції з союзниками, як ультиматум представив турецькій стороні проєкт мирного договору з вимогою його підписання упродовж чотирьох діб. В договорі передбачався розгляд питання по Мосулу Лігою Націй. У зв'язку з тим, що турецька сторона не погодилась з проєктом договору, конференція припинила свою роботу.

З літа 1922 року на території Мосульського вілайету турки проводили посилену пропаганду серед курдського населення про звільнення вілайету від британців. Було піднято повстання проти Великої Британії під проводом турецького офіцера Алі Шафіка. Це повстання підтримали кілька курдських шейхів, які оголосили англійцям джихад. Мандатна адміністрація для

придушення повстання використала курдське ополчення та ассирійські підрозділи. В кінці 1925 року повстання зазнало поразки. Згодом участь ассирійців в придушенні повстання призвела до погромів ассирійців, які проживали в Мосульському вілаєті.

Чергова конференція, на якій розглядалося питання Мосула, відбулася в травні-червні 1924 року у Стамбулі.[15]. І вона не змогла вирішити це питання. 29 жовтня 1924 року це питання було винесене на позачергову сесію Ліги Націй, яка пройшла в Брюсселі. В результаті цієї сесії обидві сторони погодились визначити тимчасову демаркаційну лінію, дотримуватись якої були зобов'язані обидві сторони. Ця лінія повинна була лишатися до прийняття остаточного рішення. Вона отримала назву “Брюссельської лінії”, яка фактично змінила попередні кордони Мосульського вілаєту.

Була призначена спеціальна комісія, яку очолив знаменитий географ і колишній прем'єр міністр Угорщини граф Телеки, якій було доручено вивчити район іраксько-турецького поділу [16]. Головою комісії був представник шведського дипломатичного корпусу де Вірсен і колишній офіцер армії Бельгії полковник Пауліс.

Раді Ліги Націй було представлено результат річної роботи комісії. Це була рекомендація про включення спірної території на південь від “Брюссельської лінії” до складу Іраку, з продовженням терміну дії мандату на 25 років. Комісією було проведено опитування жителів Мосульського вілаєту, які в своїй більшості висловились за створення на території вілаєту незалежної курдської держави. Але таке рішення було практично нездійсненним через політичну незрілість курдів. [17]

Остаточне Мосульське питання мало було вирішене у вересні 1925 року на тридцять четвертій сесії Ради Ліги Націй. Проте представник Туреччини категорично відмовився від ідей передачі Мосула Іраку, посилаючись на продовження мандату на 25 років і не визнання Туреччиною умов Севрського

мирного договору, в якому визначалась частина питань, які стосувались мандатної системи.

Керівництво Ради Ліги Націй було змушене звернутися за роз'ясненнями стосовно правомочності рішення, що приймалося Радою Лігою Націй з Мосульського питання до Постійної палати міжнародного правосуддя, яка знаходилась в Гаазі [18]. У процесі роботи Ліги Націй представники Великої Британії звинуватили керівництво Туреччини в проведенні геноциду проти асирійців, що проживали на території Туреччини. В свою чергу представники турецької делегації висловили претензії до дій британських Військово-Повітряних Сил по порушенню “Брюссельської лінії”. Для вирішення цих питань була створена спеціальна комісія, яку очолив естонський генерал.

Представники Туреччини не допустили членів комісії на території біля “Брюссельської лінії”, тому комісія була вимушена проводити опитування асирійських біженців з турецького боку, які підтвердили факти прояву геноциду.

10 грудня 1925 року було подано доповідь комісії Ради Ліги Націй, яка мала вирішальне значення під час прийняття рішення як Радою, так і Постійною палатою міжнародного правосуддя. “Рада Ліги Націй на своєму засіданні 16 грудня 1925 року винесла рішення, за яким встановлювався остаточний кордон між Туреччиною та Іраком в основному по “Брюссельській лінії”. Англії був наданий шестимісячний термін для заяви про свою згоду продовжити мандат на Ірак на 25 років. Одночасно їй пропонувалось укласти з Туреччиною домовленість про економічні відносини і статус Мосула [19, с. 153]”.

В результаті 21 листопада 1925 року було прийнято рішення про остаточне встановлення кордону між Туреччиною і Іраком. Це рішення

Постійної палати міжнародного правосуддя зобов'язало виконувати рішення обома сторонами Ради Ліги Націй.

Представники Туреччини зробили заяву про те, що Гаазький суд не має права виносити рішення з політичних питань і поставили вимогу не брати до уваги це рішення. Не дивлячись на цю заяву, “ Рада Ліги Націй постановила, що турецько-іракським кордоном повинна стати “Брюссельська лінія”. При цьому Рада наполягла на безпосередній угоді між Великою Британією і Туреччиною з економічних питань [20, с. 510]”.

Конфлікт був вирішений 5 липня 1926 року в Анкарі в результаті підписання трьохстороннього договору між Великою Британією, Іраком і Туреччиною. За цим договором Туреччина відмовилась від Мосульського вілаєту і визнала “Брюссельську лінію” як кордон з Іраком. За свою відмову від Мосульського вілаєту Туреччина повинна була отримувати 10% від прибутку Іраку від видобутку нафти з території концесії “Ірак Петроліум Компанія” упродовж 25 років.

В 1930 році розпочалися перемовини між Великою Британією і королем Фейсалом про вступ Іраку до Ліги Націй. В результаті цього договору Ірак давав гарантію на захист інтересів Великої Британії в країні, після чого отримав згоду від Британії на вступ до Ліги Націй. [21]

В жовтні 1932 року Ірак став членом Ліги Націй.

Висновки: Підсумовуючи результати політики Великої Британії в Месопотамії, можна використати цитату сходознавця Пірса Брендона “...там немає необхідності розділяти, щоб володарювати. Три мільйони жителів Іраку ... навряд чи можна вважати нацією. Ця плутанина племен, безліч різноманітних володінь шейхів [3, с. 416]”.

Повстання в Іраку проти британського правління в 20-х роках ХХ століття примусило Велику Британію зайнятися підготовкою переходу Іраку

до проголошення його монархією під керівництвом третього сина шерифа Мекки Хусайна Фейсала.

І тільки у 1930 році в результаті договору між Великою Британією і королем Фейсалом було прийнято рішення про вступ Іраку до Ліги Націй. Повну незалежність від Великої Британії Ірак отримав у жовтні 1932 року, фактично ставши членом Ліги Націй.

В подальшому основні положення та висновки, які висловлені у статті, могли б широко використовуватись при вивченні курсів всесвітньої історії, історії міжнародних відносин, новітньої історії країн Азії та Африки.

Список використаних джерел

1. Vnogradov A. The 1920 Revolt in Iraq Reconsidered: The Role of Tribes in National Politics. *International Journal of Middle East Studies*. Vol. 3, No. 2. London, 1972. P.123–139.
2. Mirza Z. Shiite Muslims in the Iraqi Revolution of 1920. *The journal of the Middle East and Africa*. 2024. №15. P.29-48. URL:<https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/21520844.2024.2307517>
3. Brendon P. *Upadok I razrushenie Britanskoi imperii 1781–1997*. New York, 2008. 1957 p.
4. Fisher J., Karsh E. The New British Imperialism in the Middle East after the First World War. *Київські історичні студії*. 2020. № 1(10) С.135-150.
5. Societe des Nations. Mondats. Note du Gouvernement Britannique sur la situation politique en Mesopotamie. Geneve, 1920. URL: <https://treaties.un.org/doc/publication/unts/lon/volume%201/v1.pdf>
6. Laurent de Saint-Perier. How the British and French crushed King Faisal I's dream of an Arab kingdom. *The Africa Report*. 2021. URL: <https://www.theafricareport.com/73066/how-the-british-french-crushed-king-faisal-i-of-iraqs-dream-of-an-arab-kingdom/>

7. Klein D. *Mechanisms of Western Domination: A Short History of Iraq and Kuwait*. Northridge: California State University, 2003. URL: <http://www.csun.edu/~vcmth00m/iraqkuwait.html>

8. Тюкалов М. В. «Мосульське питання» в політиці великої Британії на Близькому Сході (1918-1929 рр.): дис. ... канд. іст. наук: 07. 00. 02. Київ, 2017 225 с.

9. *Гай-Нижник П. П.* Україна – Туреччина: становлення міждержавних дипломатичних взаємин (1917–1921 рр.) *Гілея*. 2020. Вип. 157 (№6–9). ч.1. Історичні науки. С.7–16.

10. Ласкавий Д. Угода Бертелло-Кедмена і персько-месопотамська нафта (1920). *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії*. 2010. Вип. 13. С. 88-90.

11. Nancy M., Gordon. Great Britain and France Sign the San Remo Agreement. *EBSCO Knowledge Advantage*. 2023. URL: <https://www.ebsco.com/research-starters/history/great-britain-and-france-sign-san-remo-agreement>

12. Священко З. Початок боротьби за нафту в районі Перської затоки. Дрогобич. *Східноєвропейський історичний вісник*. 2017. Вип. 5. С. 212-215.

13. Abd al-Aziz, Dilshad Umar. The Iraqi Oil Company Archives, a source for studying the modern economic, social and cultural history of Kirkuk. *Iraqi Society for the Scientific Research of Manuscripts and the Humanities*. 2022. Vol.12, no. 1, P 413-441.

14. Майоров М.В., Черніков І.Ф. Лозаннська міжнародна конференція 1922–1923 [Електронний ресурс] *Енциклопедія історії України: Додатковий том*. К.: Наукова думка. 2021. 773 с., URL: http://www.history.org.ua/?termin=lozannska_mizhnarodna_konferentsija_1922_1923

15. Kodal T. Haliç-İstanbul Konferansı (19 Mayıs-5 Haziran 1924) Atatürk Ansiklopedisi 2024. URL: [https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/detay/1804/Hali%C3%A7-%C4%B0stanbul_Konferans%C4%B1_\(19_May%C4%B1s-5_Haziran_1924\)](https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/detay/1804/Hali%C3%A7-%C4%B0stanbul_Konferans%C4%B1_(19_May%C4%B1s-5_Haziran_1924))
16. Siska K. Reflections on the role of the League of Nations Commission on the Mosul Boundaries in the Mosul issue. *Journal of European Legal History*. 2022. № 13. P. 195-202. URL: <https://www.cceol.com/search/article-detail?id=1046020>
17. Siithoff W. Publications of the Permanent Court of International Justice. Series B. no. 12. Leiden: A.W. Sijthoff's Publishing Company, 1933. URL: https://www.worldcourts.com/pcij/eng/decisions/1925.11.21_lausanne.htm
18. Gafner G. The Treaty of Lausanne, Interpretation (Advisory Opinion) *Oxford Public International Law Encyclopedia of International Law*. 2024. November. URL: <https://opil.ouplaw.com/display/10.1093/law:epil/9780199231690/law-9780199231690>
19. Тюкалов М. «Мосульське питання» у близькосхідній дипломатії Великої Британії та США в 1920-і роки. Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. *Міжвідомчий збірник наукових праць*. Вип. 22. 2013. С. 144–156.
20. Documents on British Foreign Policy 1919 – 1939/ ed. by E. L. Woodward and Rohan Butler. London Vol.18. No. 368. 1947. 920 p.
21. Городня Н.Д. Історія країн Азії та Африки у ХХ столітті: курс лекції. Київ: Київський національний університет ім. Т. Шевченка, 2023. 284 с.